

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ХИ

НОВИ САД
1969

О АКЦЕНАТСКИМ ОДНОСИМА ПРОСТЕ И СЛОЖЕНЕ ПРИДЕВСКЕ ФОРМЕ

МИТАР ПЕШИКАН

Укратко предлажем схему основних односа акцената у оба придевска вида; надам се да ћу се другом приликом опширније позабавити овим и неким другим питањима српскохрватске акцентуације. Схема је по конкретним налазима веома блиска познатој Белићевој теорији и још ближа Станговој, али се од њих разликује по смислу и претпостављеним основним акценатским појавама из којих се изводи.

1) Полазим од мање-више евидентних односа и општих претпоставки о прасловенском акценту:

а) прасловенска акцентуација своди се на три основна типа:

— маргинални (хетеротонија), где у парадигми углавном алтернирају иницијални (силазни, циркумфлексни) и финални (акутски) акценат, односно прототонија и окситонија (и то као најкарактеристичнији модел апсолутна окситонија, са акцентом на ултими);

— окситонијски, где доминира колонални (такође акутски) акценат на наставцима;

— баритонијски, са колоналним акцентом (најчешће пореклом од старог акута) на основи;

б) акценат баритона задржава место у парадигми и деривацији, такође и при проширивању речи постпозитивном партикулом (шток. *лѣто* : *лѣтѣс* < *лѣто* : *лѣтосъ*, сл. и *јѹѿро* : *јѹѿрѣс*);

в) акценат окситона изразито је подложен неоакутској рецесији: *хва-лѣти* : *хва-лѣишь*, *ношѣти* : *ношѣишь*, *селѣ* : *сѣла* N. pl., *волѣве* : *волѣвѣ* G. pl. — итд.;

г) финални акценат у хетеротонијском (маргиналном) типу мање је подложен неоакутској рецесији (*полѣ* : *сѣла* од *пѣлѣ*, *селѣ*; *ловѣишь* : *ношѣишь* према *лѣвѣишь*, *ношѣишь*; *сѹновѣ* : *волѣвѣ* према *сѹнове*, *волѣве*), али се та појава не може ни у овом типу категорично искључити (рус. *озѣра*, шток. *Језѣра* према *јѣ-zero*, чак. *јѣја* / шток. *јѣја* < *јѣја*, бѣдѣ. *кајк*. партицип *пѣла* / шток. *ѹѹла* < *ѹѹла* и сл.); тешко је сигурније рећи огледа ли се у томе недовршеност процеса у тренутку распада прасловенске језичке заједнице или различито уједначавање односа у парадигми, као и постоји ли зависност од квантитета претходног вокала или броја слогова.

¹ А. Белић: *Акцентнајске сѹудије* 1 Београд 1914 (и у другим радовима); Christian S. Stang: *Slavonic Accentuation*, Oslo 1957, 100—104.

2) За неодређени вид (просту, краћу форму) придева логично је претпоставити исте акценатске типове које видимо код именица:

— окситоне:

<i>gòlъ</i>	<	<i>golъ</i>	<i>golà</i>	<i>golò</i>
<i>kòňъ</i>	<	<i>kòňъ</i>	<i>ženà</i>	<i>selò</i>
<i>bělъ</i>	<	<i>bělъ</i>	<i>bělà</i>	<i>bělò</i>
<i>býkъ</i>	<	<i>bykъ</i>	<i>gvězdà</i>	<i>gnězdò</i>
<i>vysòkъ</i>	<	<i>vysokъ</i>	<i>vysokà</i>	<i>vysokò</i>
<i>živòtъ</i>	<	<i>životъ</i>		<i>vertenò</i>

— хетеротоне:

<i>bòsъ</i>	<i>bosà</i>	<i>bòso</i>
<i>bògъ</i>	<i>nogà</i>	<i>pòje</i>
<i>živъ</i>	<i>živà</i>	<i>živò</i>
<i>gòrdъ</i>	<i>golvà</i>	<i>zòlto</i>
<i>vòdenъ</i>	<i>vodenà</i>	<i>vòdeno</i>
<i>gòlqbъ</i>	<i>vysinà</i>	<i>jèzero</i>

— баритоне:

<i>stàrъ</i>	<i>stàra</i>	<i>stàro</i>
<i>bràtrъ</i>	<i>kòrva</i>	<i>sìto</i>
<i>bogàtъ</i>	<i>bogàta</i>	<i>bogàto</i>
<i>jèzykъ</i>	<i>malìna</i>	<i>kopýto</i>
<i>màslènъ</i>	<i>màslena</i>	<i>màsleno</i>
<i>děverъ</i>	<i>jàgoda</i>	<i>vìděnъje</i>

Нормално је претпоставити да су и придевима биле својствене појаве као *vŭsinъ* или *sela* — тј. *vòdenъ* A. sg. f., *gòla* N. pl. n. и сл.

3) За понашање акцента при прирастању постпозитивне партикуле мало има примера. Поред поменутог шток. *lěũdъc*, имамо примере шток. *вѣчѣр*: *вечѣрас* (< *večerъsъ* < *večerъsъ?*), *нѣн*: *нѣнас*, *јѣсѣн*: *јесѣнас*, *зіму*: *зімъс* — који сведоче о склоности хетеротонијског типа ка акценатованости партикуле.

4) Циркумфлексне акценте на месту старог акута штокавски изричито показује само у неким позицијама испред слабог полугласника (појаве очигледно нису све исте старине):

— у G. pl.: *рѣб(a)* (: *рѣба*);

— у сложеној форми придева: *сѣдѣрѣ* (: *сѣдѣр*);

— испред *Кѣј* (где је *К* било који консонант): *здѣравъсѣ*, *зѣнсѣ* (: *здѣрав*, *зѣно*);

— испред *СѣК* (где је *С* било који сонант, а *К* било који консонант изузев *ј*): *сѣдѣрѣца* (: *сѣдѣрѣцѣ*, *сѣдѣр*).

Штокавски дијалекат ни теоријски није могао имати нсоциркумфлекс у речима типа *крѣшка* (као што га показује северозападна јужно-

² Уп. код Станга (стр. 102—103) и примере из староруског (*родилсѣ*, *родилисѣ*, *мирѣсѣ*, *родѣсѣ* и сл.) и бугарског (*мѣсѣто*, *младосѣиѣнѣ*, *сынѣ ми* и сл.).

Како смо већ рекли, овде је тешко утврдити порекло засведоченог дублетизма; додајмо и то да нема аналогија које би сигурније показале како је ишао развој у ж. роду:

bosà + ja . . .

moldà + ja . . .

vodenà + ja . . .

— тј. је ли се овде акценат сложене форме опирао рецесији слабије или јаче него у позицијама где проста форма има прототонијски акценат. Такође је нејасно колико је само сажимање могло доприносити рецесији, али би се чињеница да руски језик боље одржава финални акценат могла доводити у везу с тим, ул.:

рус. *молодàя*: *й̄м̄л̄д̄е̄ш̄ь*

шток. *mlàdā*: *й̄й̄й̄д̄ӣн̄ > ругàјеж̄ь*.

*

* *

Предложена схема не подразумева као потребне ове Белићеве претпоставке:

— метатонију на истом слогу: *mòldo + je > móldoje*;

— скок акцента на следећи слог (сем кад је то, у ствари, развијање финалног акцента, на партикули): *věselo + je > vesèloje, ðkròglo + je > ðkrògloje*;

— посебно однос *gotòvo*: *gotovòje* (сл. и шток. *мирòвн̄й̄*), где претпостављање силазног акцента у средини речи значи, у ствари, негирање везаности прасл. силазног акцента за иницијални слог.

Рекао бих да се тим замршени акценатски односи у придевским облицима чине разумљивијим и да се појаве које се ту запажају доводе у потпуности склад са оним што се иначе зна о прасловенској акцентуацији.

У односу на Стангово објашњење основна је разлика што он различите финалне акценте посматра као фонетски истоврсне, што га принуђује

— да развој *běljь* → *bělzь* изједначује са *bělъ > bělъ*, претпостављајући да је до прве од тих појава долазило при релативној фонетској независности првог дела сложене форме од другог: *bělъ/jь > bělъ/jь*;

— да развој *mòldъ + jь > mòldzь* или сл. потискује у пост-прасловенско доба.

Наша схема, напротив, полази од претпоставке да је финални акценат у хетеротонијском (помичном) типу био начелно фонетски различит од финалног акцента у окситонијском типу, при чему је овај други био знатно јаче подложан неоакутској рецесији; рекао бих да без такве претпоставке морају бити веома напрегнута сва објашњења појава као *sèla: polà, nõsišъ: lovíšъ, vðlovъ: sypovъ* или **domovъ*, најзад *bělzь*: рус. *молодòй* и сл. Посебна фонетска природа акцента у окситонијском типу изгледа да се најприродније објашњава основним постулатом теорије пок. совјетског акцентолога В. М. Илича-Свитича, по коме је словенски окситонијски тип настајао апотонијом,

³ В. М. Илич-Свитич, *Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентуационных парадигм*. Москва 1963.

потискивањем старог индоевропског акцента са кратког слога основе на следећи слог (из чега нормално следује посебна фонетска природа новог акцента).

Мислим да би се са посебном природом апотонијских акцената могла доводити у везу не само различита склоност неоакутској рецесији, него и разлике у чувању предакценатске дужине (уп. старије шток. *jezük: xwāljūl* одн. *xwāljū*, шток. *čijijajii: jīijajii*, шток. *čijijii: xwālijii*, бедњ. *кајк. plajti: vļāčti* и сл.); ово је, међутим, посебна тема, у коју овде не можемо улазити.

Београд

Мишар Пешикан

К ВОПРОСУ ОБ АКЦЕНТУАЦИОННЫХ ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ПРОСТОЙ И СЛОЖНОЙ ФОРМ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Резюме

Исходя из следующих основных положений:

что конечное ударение в славянской окситонированной парадигме проявляло особую склонность к новоакутовой рецессии, т. е. в принципе фонетически отличалось от конечного ударения в подвижной акцентуационной парадигме (*sēla: polà, nòsiš: lovīš, vðlov: synovð*);

что при соединении именных форм с частицами вместо начального нисходящего ударения развивалось конечное ударение (шток. *vèčēr: večeras, jēsēn: jēsēnas, nòh: nòhas* и т. п.)

— автор предлагает следующее объяснение акцентуационных взаимоотношений в краткой и полной формах прилагательных:

1) *stārg: шток. sījāpū, bogāť: чак. bogāti; māslenš; māslenšjē;*

2) *běľ: běľjē; golš; gòljē; vusokē; vusokējē;*

3) *mòlā + jē: рус. молодой, шток. mlādū; bðsz + jē: рус. босой, чак. bosī; vðdenš + jē: рус. голубой и т. п.*

В последнем типе (в некоторых формах или же в определенных условиях) проявлялась и тенденция к оттягиванию ударения (шток. *mlādū* чак. *mlādi*, рус. *мòлстый, весéлый* итд.).

Для объяснения особого фонетического характера ударения в окситонированной парадигме наиболее надежным основанием автор считает правило В. М. Иллича-Свитьгча, согласно которому в индоевропейских кратких баритонированных основах в славянском происходило передвижение ударения на последующий слог.